

Beata Pawłowska

**Praca nauczyciela
w perspektywie
badacza
jakościowego**

**Mity
a rzeczywistość**

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

**Praca nauczyciela
w perspektywie
badacza
jakościowego**

**Mity
a rzeczywistość**

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

Beata Pawłowska

**Praca nauczyciela
w perspektywie
badacza
jakościowego**

**Mity
a rzeczywistość**

Beata Pawłowska – Uniwersytet Łódzki, Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny
Katedra Socjologii Organizacji i Zarządzania
90-214 Łódź, ul. Rewolucji 1905 r. nr 41/43

RECENZENT

Sławomir Banaszak

REDAKTOR INICJUJĄCY

Iwona Gos

OPRACOWANIE REDAKCYJNE

Magdalena Orczykowska

SKŁAD I ŁAMANIE

AGENT PR

KOREKTA TECHNICZNA

Leonora Gralka

PROJEKT OKŁADKI

krzysztof de mianiuik

Zdjęcie wykorzystane na okładce: © Depositphotos.com/ljsphotography

© Copyright by Beata Pawłowska, Łódź 2020

© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2020

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

Wydanie I. W.09701.19.0.M

Ark. wyd. 10,0; ark. druk. 9,875

ISBN 978-83-8220-185-7

e-ISBN 978-83-8220-186-4

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

90-131 Łódź, ul. Lindleya 8

www.wydawnictwo.uni.lodz.pl

e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl

tel. 42 665 58 63

Książkę tę dedykuję czterem osobom, bez których nie uczestniczyłabym w świecie edukacji i szkolnej rzeczywistości.

Śp. Kochanej Babci Zosi, która pokazała, że praca pracownika oświaty może być ciekawa. Twoje opowieści zawsze były inspirujące. Ty pierwsza rozpoczęłaś „rodzinną” przygodę z oświatą.

Ukochanej Mamie – Jadwidze, przy której niejako wrastałam w placówkę oświatową. Zawód nauczyciela pokazałaś jako ważny i kreatywny, a funkcję dyrektora – jako trudną, nieprzewidywalną i odpowiedzialną. W swojej pracy nie bałaś się wyzwań i twórczych działań.

Kochanej Cioci Ani, która uczyła kolejne pokolenia nauczycieli i była współtwórcą programów twórczej edukacji oraz założycielem Akademii Młodych Twórców przy Ośrodku Doskonalenia Nauczycieli. Pokazywałaś, jak ważne są kształcenie i udział w kulturze. Czasami pozwalałaś rysować na tablicy i „przeszkadzać” Ci w pracy.

Najukochańszemu synowi Piotrowi, z którym ponownie przeszłam ścieżkę szkolnej edukacji. Dwanaście lat Twojej nauki było przygodą i wyzwaniem. Na szczęście jesteś już studentem. Zainspirowałaś mnie do badawczych poszukiwań i naukowych eksploracji. Bez Ciebie nie byłoby badań zaprezentowanych w niniejszej monografii.

Dziękuję

Spis treści

Wprowadzenie	9
Rozdział 1	
Metodologia badań	17
1.1. Cel badań	17
1.2. Dostęp do obserwowanej przestrzeni	17
1.3. Etnografia jako strategia badawcza	20
1.4. Techniki gromadzenia danych	22
1.5. Refleksje badacza	25
Rozdział 2	
Praca i zawód – próba definicji	27
2.1. Praca w ujęciu socjologicznym	27
2.2. Zawód w ujęciu socjologicznym	30
2.3. Specyfika pracy nauczyciela	32
Rozdział 3	
Mit pierwszy – feminizacja zawodu nauczyciela	35
Rozdział 4	
Mit drugi – mobilność nauczycieli	39
Rozdział 5	
Mit trzeci – czas pracy nauczyciela	41
5.1. Czas pracy nauczyciela w raportach OECD	41
5.2. Czas pracy nauczyciela w Polsce	47
Rozdział 6	
Mit czwarty – system awansu zawodowego oraz kwalifikacje nauczycieli	63
6.1. System awansu zawodowego	63
6.2. Podnoszenie kwalifikacji	67

8 Spis treści

Rozdział 7

Mit piąty – ocena pracy nauczyciela **73**

Rozdział 8

Mit szósty – system motywowania **83**

8.1. Wynagrodzenie nauczycieli	85
8.1.1. Wynagrodzenie polskich nauczycieli w odniesieniu do krajów OECD	86
8.1.2. Wynagrodzenie nauczycieli w Polsce	96
8.2. Duma jako motywator	101
8.2.1. Duma – rozważania definicyjne	102
8.2.2. Przyczyny pojawiania się dumy w pracy nauczyciela	106
8.2.2.1. Duma jako wynik prestiżu	106
8.2.2.2. Duma jako wynik uznania	107
8.2.2.3. Duma jako wynik relacji nauczyciel – uczeń	109
8.3. Motywy podejmowania pracy w zawodzie nauczyciela	116
8.4. Pozostałe elementy systemu motywowania nauczycieli	120

Rozdział 9

Mit siódmy – rola nauczyciela. Edukacja vs wychowanie **127**

Zakończenie 139

Bibliografia 147

Wprowadzenie

Nauczyciel jako zawód od lat cieszy się dużym poważaniem społecznym. W polskim rankingu prestiżu zawodów od kilku lat znajduje się na siódmym miejscu (Cybulska, 2013; Omyła-Rudzka, 2019). Jednak reformy oświaty i częste pomniejsze zmiany w systemie edukacji, na co wskazywali badani nauczyciele, prowadzą do zaburzeń w funkcjonowaniu szkół, a przede wszystkim do zmian w podejściu do pracy i roli nauczyciela jako osoby kształtującej kolejne pokolenia młodzieży. Bez wątplenia wpływa to na społeczne postrzeganie tej profesji, a wysoką pozycję w rankingu zawodów uznać należy jedynie za „pustą” deklarację. Dobrym sposobem sprawdzenia, czy zawód nauczyciela cieszy się poważaniem, jest postawienie pytania o potencjalne wykonywanie tej profesji w przyszłości przez dzieci badanych. Jak czytamy w raporcie CBOS, ponad połowa respondentów (54%) nie chciałaby, aby któreś z ich dzieci zostało nauczycielem, a tylko jedna trzecia (34%) odnosi się do tego pomysłu pozytywnie. Aprobata ta zależy przede wszystkim od przekonania badanego, że zawód nauczyciela cieszy się społecznym szacunkiem oraz że jego wykonywanie daje satysfakcję (Felixiak, 2012: 2–3).

System edukacji w Polsce podlega ciągłym pomniejszym zmianom. Mówiąc o pracy nauczycieli, nie sposób nie wspomnieć o dwóch największych reformach w oświacie na przestrzeni ostatnich dwudziestu lat. I tak, do roku 1999 mieliśmy obowiązkową ośmioklasową szkołę podstawową, w której uczyły się dzieci w wieku od siedmiu do piętnastu lat. Po ukończeniu szkoły podstawowej uczeń mógł wybrać dalszą edukację w trzyletniej szkole zawodowej, pięcioletnim technikum lub w czteroletnim liceum ogólnokształcącym. W 1999 roku na skutek ważnej reformy wprowadzono trójstopniowy system obowiązkowej edukacji szkolnej (szkoła podstawowa, gimnazjum, szkoła średnia). Pierwszym etapem była sześciolletnia szkoła podstawowa, którą rozpoczynały dzieci w wieku siedmiu lat lub – w latach 2014–2016 w wyniku kolejnej reformy – w wieku lat sześciu. Następnie nauka odbywała się w trzyletnim gimnazjum, po którym uczeń wybierał szkołę zawodową lub średnią – trzyletnie liceum ogólnokształcące lub czteroletnie technikum. Po osiemnastu latach polski system edukacji doczekał się kolejnej bardzo istotnej reformy. W 2017 roku zlikwidowano gimnazja i powrócono do systemu sprzed roku 1999. Ostatni uczniowie opuścili mury gimnazjów w czerwcu 2019 roku. Obecnie funkcjonują ośmioletnia szkoła podstawowa, w której

edukację rozpoczynają siedmiolatki, oraz cztero- lub pięcioletnia szkoła średnia (odpowiednio licea i technika), a także trzyletnie szkoły zawodowe.

Tak częste i poważne zmiany w systemie edukacji rodzą wątpliwości, a konsekwencją jest ogromne zamieszanie w oświacie. Pamiętać należy, że to tylko główne reformy systemu edukacji. Nauczyciele co roku borykają się z problemami wynikającymi ze zmian w prawie oświatowym, planie pracy, liście podręczników, liście lektur, wzorach dokumentów szkolnych, ich rodzajach, a także ze zmianami w sposobie oceniania (np. ocena opisowa w klasach I–III szkoły podstawowej), minimum programowym (program nauczania) i zmianami w egzaminach maturalnych, gimnazjalnych czy kończących szkołę podstawową. Z tak dużych i częstych zmian wynikają problemy w sposobie nauczania i sposobie pracy. Zmiany te pociągają za sobą modyfikacje zakresu obowiązków nauczycieli, które i tak nie zostały jednoznacznie zdefiniowane. Jak pisze Bogusław Śliwerski (2009: 44) w bardzo ciekawym artykule:

Zawód nauczyciela poddawany jest ciągłym i wzajemnie się wykluczającym regulacjom prawnym. Wraz ze zmieniającą się co kilka lat w resorcie edukacji władzą pojawiają się skrajne, przeciwstawne podejścia do pełnienia roli – od uwalniania przestrzeni do jej swobodnego, kreatywnego wypełniania aż po brak zaufania, rygorizm i odgórne sterowanie. Ciągłe kontrolowanie, monitorowanie pracy nauczycielskiej wytwarza w społeczeństwie przekonanie, iż osoby wykonujące ten zawód nie są podmiotami godnymi zaufania.

Niniejsza monografia jest etnografią przybliżającą codzienność pracy nauczyciela widzianą oczami przedstawicieli tego zawodu. Omawia realia pracy, pokazując trudności, z jakimi muszą się mierzyć pracownicy oświaty, a które często są niezauważalne dla uczniów i ich rodziców. Odnosząc się do specyfiki pracy nauczyciela, pokazuje jednocześnie fakty i mity dotyczące tego zawodu. Pokazuje świat szkoły, w którym następuje wzajemne uzgadnianie znaczeń i kontekstów wykonywanej pracy.

Książka podejmuje problem zróżnicowania zawodu oraz roli nauczyciela w procesie edukacji w Polsce. O pracy nauczyciela często słyszymy w środkach masowego przekazu. Każdy z nas – ci, którzy już ukończyli edukację, a także obecni uczniowie – czuje się uprawniony do oceny pracy nauczyciela i wypowiedzania się na temat wykonywania tego zawodu. Zapominamy, że uczestnicząc w życiu szkoły jako uczniowie, a później rodzice uczniów, odkrywamy tylko część pełnego obrazu szkolnej rzeczywistości. Nie zagłębiając się w świat pracy nauczyciela, zauważając jedynie dostępne nam elementy funkcjonowania szkoły. To wprawdzie daje nam prawo do wypowiedzania się o działaniach podejmowanych przez konkretnego nauczyciela i w konkretnych sytuacjach, jednak zapominamy, że nie wolno nam rozciągać naszych sądów i opinii na ogół pracujących nauczycieli.

W roku szkolnym 2018/2019 we wszystkich typach szkół i placówek wychowania przedszkolnego pracowało 512,4 tys. nauczycieli (w przeliczeniu na pełne etaty), tj. o 0,5% więcej niż w roku

poprzednim. Sektor publiczny obejmował 86,6% wszystkich etatów nauczycieli, z których znaczna większość zatrudnionych było w placówkach pozostających w gestii gmin (63,8% ogólnej liczby nauczycieli). Sektor prywatny obejmował 13,4% etatów nauczycieli (Miszke i in., 2019: 64).

Wśród nauczycieli z pewnością spotkamy różne typy osobowości, ludzi w różnym stopniu zaangażowanych w wykonywaną pracę. Z takich ograniczeń zdaję sobie również sprawę jako badacz jakościowy. Badania etnograficzne prowadzone w kilku szkołach podstawowych i gimnazjach, wywiady swobodne z nauczycielami różnych szkół i placówek oświaty oraz analiza wypowiedzi z kilku forów internetowych z różnych okresów stanowią jedynie egzemplifikację, która – mam nadzieję – zachęci innych badaczy jakościowych do kolejnych badań i pogłębionych analiz. Wchodząc do świata społecznego badanej organizacji, starałam się zdobyć zaufanie badanych osób, z wyczuciem, ale i docieklivością zbierać informacje, a następnie wiernie oddać je w raporcie badawczym. Badanie miało charakter etnograficzny z zastosowaniem wybranych technik gromadzenia materiału empirycznego, w tym obserwacji, wywiadu swobodnego oraz wywiadu konwersacyjnego.

Opisywane w niniejszej monografii fakty dotyczą pracy nauczyciela w kilku wybranych aspektach: czasu pracy nauczyciela, systemu awansu zawodowego, systemu motywowania, w tym wynagradzania za pracę oraz emocji dumy jako istotnej w budowaniu motywacji wewnętrznej nauczycieli, systemu oceny pracy, a także kwalifikacji nauczycieli, feminizacji zawodu, wieloletowości i nauczania wielu przedmiotów, co zaliczyłam do mobilności pracy. W każdym rozdziale odnoszę się do pewnego mitu funkcjonującego w opinii publicznej i widocznego w dyskursie społecznym. W toku analiz niektóre z nich zostały potwierdzone, inne zaś – obalone. Wnioski wynikające z analizy zebranego materiału badawczego wsparłam konkluzjami płynącymi z innych badań prowadzonych w tym zakresie. Całość rozważań opatrzona została moim komentarzem, przez co niniejsze opracowanie jest nie tylko raportem badawczym, ale także moją oceną stanu polskiej edukacji.

Nauczyciele funkcjonują w specyficznym kontekście, na który składają się zarówno działania wynikające z ich własnych decyzji i interakcji, jak i działania narzucone przez zewnętrzny system, w tym akty prawne. Nauczyciel to zawód wyuczony i wykonywany. Osoba go wykonująca powinna przygotować młodzież „do samodzielnego kierowania rozwojem własnej osobowości, do podejmowania wartościowych celów i odpowiedzialnego wyboru dróg życiowych” (Kaszubowska, 2006: 55). W toku podejmowanych przez siebie działań nauczyciel wpływa na kształtowanie postaw, poglądów oraz świadomości dzieci i młodzieży. Niniejsza książka odpowiada na kilka pytań dotyczących sytuacji pracy nauczyciela: ile pracuje polski nauczyciel w stosunku do nauczycieli z innych krajów? Ile zarabia polski nauczyciel w stosunku do nauczycieli z innych krajów? Czy polski nauczyciel jest wychowawcą, czy raczej edukatorem, rozumianym tutaj jako osoba przekazująca wiedzę? Jaka jest rola współczesnego nauczyciela?

Co motywuje do pracy współczesnego polskiego nauczyciela? Czy praca nauczyciela podlega obiektywnej i rzetelnej ocenie? Jakie kwalifikacje do nauczania ma polski nauczyciel?

Prezentowana monografia wpisuje się w nurt jakościowych badań społecznych realizowanych z zastosowaniem koncepcji interakcjonizmu symbolicznego. Jest ona opracowaniem z pogranicza socjologii organizacji, socjologii pracy oraz socjologii edukacji i socjologii emocji. Wprowadza Czytelnika do świata, który jest pełen sytuacji trudnych i emocjonalnych. Do świata, którego codzienność uwarunkowana jest przez swoisty kontekst kulturowy, organizacyjny i prawny. Do świata, w którym wzajemnie przenikają się normy i wartości jednostek z normami i wartościami placówki oświatowej. Do świata, w którym procedury i ich internalizacja mieszają się z odczuwanymi emocjami, wpływając na podejmowanie określonych działań.

Struktura książki została pomyślana tak, aby odkrywać przed Czytelnikiem kolejne mity i fakty dotyczące specyfiki pracy nauczyciela. Pierwsze dwa rozdziały stanowią wstęp do dalszych rozważań.

Rozdział pierwszy wprowadza Czytelnika do problematyki i metodologii badania. Przedstawione zostały w nim cel badania, jego strategia oraz charakterystyka badanych szkół. Opisane zostały proces badawczy, zastosowane procedury i techniki badań. Omówione zostały techniki gromadzenia i analizy danych. Głównym podejściem metodologicznym zastosowanym w prezentowanych eksploracjach jest badanie etnograficzne z wykorzystaniem ogólnej strategii badawczej oraz niektórych narzędzi metodologii teorii ugruntowanej. Podkreślić należy, że zebrany materiał badawczy uzupełniony został o wywiady swobodne przeprowadzone z nauczycielami emerytowanymi, a także o analizę wpisów dokonanych przez nauczycieli na wybranych forach internetowych.

Rozdział drugi przedstawia ogólną charakterystykę pracy i zawodu nauczyciela. Czytelnik znajdzie tu rozważania teoretyczne celowo ograniczone do minimum koniecznego do wprowadzenia odbiorcy w świat opisywanej profesji.

W rozdziałach trzecim i czwartym, odwołując się do faktów, próbuję odnieść się do mitów funkcjonujących w dyskursie publicznym dotyczącym pracy nauczyciela. W ostatnich latach nauczyciele i ich zawód stali się przedmiotem krytyki, a także dyskusji prowadzonych wśród wielu środowisk. Ostatnia reforma edukacji z 2017 roku ponownie rozbudziła polemikę na temat pracy nauczyciela i systemu edukacyjnego w ogóle. Dodatkowo opinię publiczną podzielił strajk nauczycieli, do którego doszło w 2019 roku. Obecnie, w związku z nauczaniem prowadzonym online, przez nasz kraj ponownie przetacza się fala dyskusji dotyczących roli nauczyciela i sposobów edukacji. Poruszane w książce problemy odnoszą się do elementów pracy nauczyciela najczęściej pojawiających się w społecznych polemikach. W rozdziałach trzecim i czwartym pokazuję fakty dotyczące feminizacji zawodu, by następnie przejść do opisu mobilności nauczycieli, wieloletowości i nauczania kilku przedmiotów.

W rozdziale piątym opisuję czas pracy nauczyciela, odwołując się do aktów prawnych, statystyk, danych międzynarodowych, a co najważniejsze – do wypowiedzi samych badanych nauczycieli. Czas pracy nauczyciela, obok wynagrodzenia za pracę, budzi największe emocje wśród opinii publicznej i samych zainteresowanych. Internauci, rodzice, przedstawiciele innych zawodów negatywnie wypowiadają się o przywilejach związanych z czasem pracy nauczyciela. W opinii społecznej istnieje przeświadczenie o osiemnastu godzinach pracy, dwumiesięcznym urlopie wypoczynkowym, feriach, przerwach świątecznych i wielu innych dodatkowych dniach wolnych. Internauci wypowiadający się na forach podczas ubiegłorocznego strajku nauczycieli nie rozumieli, dlaczego sami mają zająć się swoimi dziećmi. Odwoływali się do obowiązku nauczycieli, jakim jest opieka nad dziećmi. Czytając różne wpisy na forach internetowych, słuchając wypowiedzi w mediach, miałam wrażenie, że nie ma społecznego przyzwolenia na strajk nauczycieli, choć jednocześnie zauważalne było poparcie dla postulatów otrzymywania większego wynagrodzenia. W opinii społecznej grupa nauczycieli została raptem pozbawiona części konstytucyjnych praw w imię „wyższych społecznych wartości”. Jak pamiętamy, strajk zakończył się kilka dni przed planowanymi maturami, a nauczyciele, nie uzyskawszy spełnienia swoich postulatów, faktycznie zrezygnowali z niego ze względu na dobro uczniów. Można przypuszczać, że gdyby nauczyciele uzyskali wtedy społeczną legitymizację swoich działań, strajk zakończyłby się spełnieniem znacznej części ich postulatów. Głównym sprawcą takiego społecznego zachowania jest właśnie czas pracy nauczycieli. I choć z moich obserwacji jako badacza, ale także rodzica, wynika, że nie wszyscy nauczyciele wkładają taki sam wysiłek w przygotowanie do lekcji i pracę na rzecz ucznia i szkoły, to ich czas pracy znacznie odbiega od tego prezentowanego przez opinię publiczną. W rozdziale piątym zwracam szczególną uwagę na fakt, że te mityczne osiemnaście godzin pracy to godziny pracy w klasie szkolnej. Pamiętać należy, że praca nauczyciela nie kończy się z chwilą wybrzmienia dzwonka i opuszczenia sali lekcyjnej. Nauczyciele sami wskazują na szereg działań, jakie podejmują na terenie szkoły i poza nią, nie stojąc w tym czasie przy przysłowiowej tablicy. Warto też zaznaczyć, co wykazuję w rozdziale, że w innych krajach istnieją różne sposoby rozliczania czasu pracy nauczycieli i nie jest prawdą, że polski nauczyciel pracuje najmniej w Europie. Warto zatem zastanowić się nad zmianą sposobu rejestracji czasu pracy polskiego nauczyciela, tak aby mógł on wykazywać godziny pracy realizowane poza klasą szkolną.

W rozdziale szóstym rozstrzygam mit systemu awansu zawodowego oraz kwalifikacji nauczycieli. Wskazuję tu na fakt, że istniejący system awansu postrzegany jest przez badanych nauczycieli jedynie w kategoriach osiągnięcia wyższego wynagrodzenia za pracę i nie spełnia funkcji motywującej. W pierwszej części rozdziału pokazuję istniejące rozwiązania prawne, podkreślając dość krótki czas potrzebny do osiągnięcia stanowiska nauczyciela dyplomowanego, które jest ostatnim etapem ścieżki awansu zawodowego nauczyciela. Osiągnąwszy ostatni etap kariery, przeciętny polski nauczyciel przez ponad dwadzieścia kolejnych lat swojej

pracy nie ma możliwości uzyskania awansu zawodowego. W drugiej części rozdziału szóstego omawiam problem kwalifikacji nauczycieli. Biorąc pod uwagę ukończenie danego poziomu edukacji i w odniesieniu do nauczycieli z innych krajów OECD – polski nauczyciel jest osobą posiadającą najwyższe kwalifikacje do nauczania. Wszyscy nauczyciele mają ukończone studia wyższe, a wielu także studia podyplomowe. W rozdziale zastanawiam się, czy taki stan rzeczy jest wystarczający, aby nauczać efektywnie.

W rozdziale siódmym dotyczącym oceny pracy nauczyciela twierdzą, że rzetelna i obiektywna ocena to mit. We wstępie do rozdziału prezentuję istniejące rozwiązania prawne dotyczące oceny pracy nauczyciela, a następnie polemizuję z nimi, odwołując się do wypowiedzi badanych nauczycieli. Zauważyć należy, że system oceny pracy ściśle związany jest z systemem awansu zawodowego oraz z systemem motywowania pracowników. W rozdziale zaznaczam, że system oceny nie spełnia swojej funkcji i absolutnie nie motywuje nauczycieli do efektywnej pracy z uczniem i na rzecz szkoły. Proponuję rozwiązanie polegające na zmianie systemu oceny, tak aby stał się on obiektywny, rzetelny i przejrzysty dla wszystkich stron zaangażowanych w proces edukacji oraz mógł spełnić swoją funkcję motywacyjną.

Kolejny, ósmy rozdział powiązany jest z dwoma poprzednimi i dotyczy sposobów motywowania nauczycieli. W rozdziale tym odnoszę się do dwóch mitów. Po pierwsze wskazuję, że niskie – w percepcji samych nauczycieli – wynagrodzenie nie odbiega znacznie od wynagrodzenia w innych zawodach sfery budżetowej. Jest stereotypem odtwarzanym przez kolejne pokolenia pracowników oświaty. Jednocześnie pokazuję, że w odniesieniu do zarobków nauczycieli w pozostałych krajach Unii Europejskiej polski nauczyciel wciąż nie zarabia średniej unijnej. Po drugie dostrzegam brak zewnętrznych motywatorów mogących zwiększyć efektywność pracy i poprawić jej jakość. Przy braku zewnętrznej polityki motywacyjnej ważne dla pracowników oświaty stały się motywatory wewnętrzne i zaspokajanie potrzeb autotelicznych. W związku z tym znaczną część rozdziału ósmego poświęcam na omówienie emocji dumy jako wewnętrznego motywatora kierującego działaniem nauczyciela. Czynniki takie jak prestiż, uznanie czy codzienny kontakt z uczniami zastępują pozostałe motywatory. Satysfakcję z pracy badani nauczyciele czerpią z efektów swojej pracy z uczniem i ich sukcesów.

Ostatni rozdział dotyczy mitu o roli nauczyciela w odniesieniu do pełnionych przez niego funkcji. W powszechnej opinii nadal widoczny jest mit „siłaczki”. Nauczyciel powinien być wychowawcą, opiekunem, edukatorem, osobą rzetelnie przekazującą wiedzę i rozwijającą zainteresowania ucznia, a jednocześnie znającą jego środowisko rodzinne, potrafiącą rozwiązywać różne jego problemy i poświęcającą się swojej pracy. Choć współcześni nauczyciele zdają sobie sprawę z istotności funkcji wychowawczej szkoły, to jasno podkreślają, że to na rodzicach spoczywa główny obowiązek wychowawczy. Obecni nauczyciele postrzegają siebie głównie jako edukatorów – „rzemieślników” przekazujących wiedzę i doprowadzających uczniów do pomyślnego zdania egzaminów kończących poszczególne

etapy edukacji. Na tym polu widoczna jest różnica pomiędzy nauczycielami pracującymi obecnie a nauczycielami emerytowanymi.

W zakończeniu pokrótce odnoszę się do pozostałych, nieomówionych szczegółowo aspektów pracy nauczyciela, takich jak klikowość, roszczeniowa postawa rodziców oraz stres i wypalenie zawodowe. Sygnalizuję kolejne problemy, z jakimi spotykają się w swojej pracy nauczyciele, a które mogą się stać przyszłymi obszarami badań.

Jeszcze raz pragnę podkreślić, że analizy zawarte w niniejszej monografii dotyczą postrzegania zawodu nauczyciela przez osoby wykonujące ten zawód. Czytelnik znajdzie tu opis zawodu nauczyciela widziany oczami samych nauczycieli. Każda organizacja wyznacza społeczno-zawodowe wzory pracowników poprzez określenie wzoru idealnie pozytywnego, idealnie negatywnego i przeciętnego członka załogi. Pozwala to na określenie sposobu pracy, wykonywania określonych czynności oraz zachowań w miejscu pracy, których realizacja poddawana jest kontroli i ocenie (por. Januszek, Sikora, 2000: 38–39). Co istotne, organizacja jest przede wszystkim uporządkowanym systemem akcji i interakcji (zob. Barnard, 1938), a jej działanie ma charakter ciągły i procesualny. Etnografia, w tym etnografia organizacji (zob. Kostera, 2003; 2011; 2012), jest tą strategią badawczą, która umożliwia badanie społecznych aspektów życia różnych zbiorowości i zjawisk w ich rzeczywistym kontekście (zob. Becker, Geer, 1960; Atkinson, Hammersley, 1994; Prus, 1997; Konecki, 2012). Poprzez uczestnictwo badacza w świecie badanych możliwy staje się opis świata organizacji wraz z ukazaniem konstytuujących go procesów interakcyjnych, wzajemnych relacji i kontekstów.

Życie szkoły i pracę nauczycieli opisywało wielu badaczy, jednak większość tych publikacji ukazuje perspektywę ucznia i interakcję uczeń – nauczyciel lub nauczyciel – rodzic. Wiele uwagi poświęca się prestiżowi zawodu, a w zasadzie jego dewaluacji. Opracowania te pojawiają się głównie na gruncie pedagogiki, a część z nich ma charakter raportów z badań, jak chociażby raporty Instytutu Badań Edukacyjnych. Badania prowadzone przez psychologów często oparte są na metodach psychometrycznych. Socjologowie z kolei w badaniach nauczycieli częściej stosują różnego typu ankiety i wywiady kwestionariuszowe. Biorąc pod uwagę trudności z wejściem do szkoły jako miejsca prowadzenia badań jakościowych, taki stan rzeczy mnie nie dziwi. Książka ta jest jednym z nielicznych opracowań przygotowanych na podstawie etnograficznych terenowych badań jakościowych. Badanie etnograficzne jest przedsięwzięciem trudnym w realizacji, przeprowadzenie go nie byłoby możliwe bez zgody władz placówki oświatowej. Dlatego też w tym miejscu chciałabym szczególnie podziękować Dyrekcjom badanych szkół, a także Nauczycielom biorącym udział w badaniu. Dziękuję za opowieści o życiu szkoły, anegdoty, a także dzielenie się problemami dnia codziennego. Dziękuję, że mogłam uczestniczyć w różnych uroczystościach szkolnych i celebrować rozmaite święta. Dzięki temu mogłam poznać specyfikę pracy nauczyciela i zwrócić uwagę na problemy, które warunkują Państwa pracę i podejmowane przez Państwa działania. Choć w tej książce nie opisuję codziennych sytuacji z klasy szkolnej, to wskazuję

na istotny, choć niewymierny problem motywowania i oceniania pracy nauczyciela. W ocenie samych badanych nauczycieli ma on znaczny wpływ na organizację pracy oraz jej jakość i efektywność.

Mam nadzieję, że niniejsza monografia przybliży realia pracy polskiego nauczyciela. Ufam, że stanie się inspiracją dla kolejnych badaczy jakościowych oraz będzie głosem w dyskusji o funkcjonowaniu polskiej oświaty.

Rozdział 1

Metodologia badań

1.1. Cel badań

Wszystkie zawarte w niniejszej książce przemyślenia bazują na badaniach dotyczących emocji w pracy zawodowej, które prowadziłam w ciągu ostatnich lat w polskich instytucjach edukacyjnych. Głównym celem badań był opis emocji towarzyszących nauczycielom w ich codziennej pracy. Jednak zainteresowanie zjawiskami społecznymi obserwowanymi w placówkach oświatowych nie ograniczyło się tylko do procesu kierowania emocjami. Szczególną uwagę należy zwrócić na fakt, że emocje wzbudzone są na skutek szeregu działań podejmowanych przez nauczycieli w środowisku pracy. Dlatego też dużą część efektów moich badań stanowi etnograficzny opis specyfiki pracy nauczyciela z uwzględnieniem czasu pracy, sposobów motywowania, w tym wynagradzania i systemu awansu zawodowego, kwalifikacji nauczycieli, a także problemów dotyczących oceny pracy nauczycieli, ich autorytetu oraz funkcji, jakie pełni szkoła.

1.2. Dostęp do obserwowanej przestrzeni

Szkoła jako miejsce pracy nauczyciela zdefiniowana została jako placówka oświatowa o charakterze edukacyjnym. W celu pogłębienia wglądu w badaną rzeczywistość liczbę analizowanych przypadków ograniczyłam do trzech szkół podstawowych i dwóch gimnazjów (por. Burawoy, 1998). W kontekście specyfiki badań etnograficznych szkoła okazała się układem zamkniętym, do którego dostęp „ściśle zależy od faktycznego posiadania, sprawowania urzędu, zaproszenia lub mianowania” (Lofland i in., 2009: 63, cyt. za: Wojciechowska, 2018). Niektórzy dyrektorzy szkół odmawiali mi wstępu do placówek, zasłaniając się brakiem możliwości udostępniania danych osobowych, które uznawali za dane wrażliwe.

Inni dyrektorzy i nauczyciele twierdzili z kolei, że stałe przebywanie badacza na terenie placówki oświatowej zaburzy funkcjonowanie szkoły, tym samym odmawiając stałego dostępu do danych. Sugerowano mi pozostawienie w placówce ankiet do wypełnienia przez nauczycieli, tak aby maksymalnie ograniczyć mój kontakt z badaną szkołą. Wybór szkół do badania podyktowany był zatem dostępnością danych w terenie (Silverman, 2007). Z konieczności skorzystałam z nieformalnych kontaktów i powiązań (Konecki, 2000: 171; zob. też Konecki, 1998), a liczbę szkół ograniczyłam do pięciu.

Moje pierwsze obserwacje nie miały charakteru planowego i świadomego. W momencie rozpoczęcia przez mojego syna edukacji w szkole podstawowej stałam się mimowolnym obserwatorem życia szkoły. Rozmawiałam z rodzicami, nauczycielami, dyrekcją i innymi pracownikami szkoły. Stałam się członkiem Rady Rodziców, przez co w pełni zaczęłam uczestniczyć w życiu szkoły. Obserwowałam różne działania podejmowane przez szkołę i jednocześnie brałam w nich udział. Widziałam, jak wiele różnych emocji pojawia się w procesie edukacji u wszystkich jego uczestników.

W pewnym, bliżej nieoznaczonym, momencie stało się dla mnie jasne, że codzienne problemy funkcjonowania szkoły i pracy nauczycieli mogą stanowić interesujący obszar badawczy. Odrzuciłam problematykę związaną z działaniem uczniów, w tym kwestie emocji i pracy emocjonalnej uczniów. Interesująca była ona jedynie w kontekście samej pracy nauczyciela i powstających w związku z nią emocji. Wybrana problematyka niejako wyłoniła się w trakcie gromadzenia materiału badawczego. Był to również moment, w którym jako badacz musiałam podjąć decyzję o ujawnieniu, bądź nie, swojej roli.

W literaturze przedmiotu rozróżnia się zwykle dwa rodzaje miejsc, w których prowadzi się badania. Są to miejsca publiczne (otwarte) lub prywatne (zamknięte), do których dostęp jest w różny sposób ograniczony (por. Walsh, 1998: 224–225; Silverman, 2007: 87). W przypadku szkoły mamy do czynienia z sytuacją, w której część przestrzeni jest miejscem otwartym, dostępnym dla każdej osoby z zewnątrz (np. przestrzeń za głównym wejściem do szkoły czy korytarz na parterze prowadzący zwykle do sekretariatu szkoły), część zaś – miejscem w różnym stopniu zamkniętym. Stopień prywatności przestrzeni przedstawić można za pomocą kontinuum. Po wejściu do szkoły zwykle zaobserwować możemy przestrzeń otwierającą się w dwu kierunkach. Jest to korytarz skręcający w prawo i w lewo. Czasami wejście na korytarz poprzedza kilka schodów. Z tego pierwszego, otwartego korytarza łatwo można dostać się do sekretariatu. Najczęściej znajduje się on zaraz przy wejściu do szkoły, po prawej lub lewej stronie głównego holu. W jednej z badanych szkół sekretariat znajdował się na pierwszym piętrze, co znacznie utrudniało woźnym kontrolę osób wchodzących do szkoły. Takie zorganizowanie przestrzeni wymusiło pilnowanie wejścia do szkoły przez dwóch pracowników. Jeden z nich wskazywał sekretariat osobom wchodzącym na teren szkoły, osobiście prowadząc tam interesanta. Sekretariat to miejsce dostępne wszystkim osobom ze szkoły i spoza niej. Główny hol na parterze szkoły oraz sekretariat to przestrzeń otwarta.